

İLK FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN ESERLERİNDEN BİR ÖRNEK: İBNU'D-DURAYS'IN FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN'I

Ömer Faruk AKPINAR*

ÖZET

Kur'ân'ın tümünün veya bazı sure ve ayetlerinin faziletlerini konu edinen Fezâilü'l-Kur'ân ilmi, hakkında pek çok çalışmanın yapıldığı bir alan olmuştur. Hicrî üçüncü asrın muhaddislerinden İbnu'd-Durays da bu konuda eser telif edenlerden biridir. Hayatı hakkında fazla malumat bulunmayan İbnu'd-Durays'ın, Kur'ân'ın nüzulü, okuma adabı, şefaati, Kur'ân eğitiminin önem ve fazileti ile bazı sure ve ayetlerin faziletine dair ulaşabildiği rivayetleri topladığı bu eser, genel hatlarıyla, bu makalede tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fezâilü'l-Kur'ân, İbnu'd-Durays, Kur'ân'ın faziletleri, Sûrelerin faziletleri.

IBN DURAYS' BOOK 'FADAIL AL-QUR'AN' AS A SAMPLE OF THE FIRST FADAIL AL-QUR'AN'S

The science, Fezâilu'l-Quran, contains virtues of Quran and its periods and many people worked in this theme. Ibn ed-Durais, as a scholar of hadith who lived in 3rd century, wrote a book in this way, too. His life isn't known enough. His book included the tales he could collect which are about Quran's descent, its reading observances, its intercession, virtues of its education and virtues of Quran and its periods, will present with its generic lines in this article.

Key Words: Fadail al-Qur'an, Ibn Durais, Virtues of Qur'an, Virtues of Qur'an's periods.

GİRİŞ

Kur'ân ilimlerinden biri olan Fezâilü'l-Kur'ân'ın kaynağı, bu konuda Hz. Peygamber'den aktarılan rivayetlerdir. Allah'ın kendisine yüklediği tebliğ görevini hakkıyla yerine getiren Hz. Peygamber, O'na layıkıyla kul olabilme adına, kendisine vahyedilen ayetleri bizzat hayatında yaşamış ve ümmetini de buna teşvik etmiştir. İbadetlerin en faziletlilerinden olarak nitelediği Kur'ân tilaveti ve Kur'ân'ı öğrenerek yaşama konusunda hem ümmeti için en güzel örnek olmuş, hem de sonrakilere bu konuda güzel örnek olacak bir nesil yetiştirmiştir. Ümmetini Allah'ın kitabına sımsıkı sarılmaya yöneltmek için, Kur'ân'ın, öğrenim ve öğretiminin, tilavetinin, ezberlenmesinin önemine dikkat çeken sözler îrâd etmiştir. Kur'ân içerisinde, daha çok dikkat edilmesi gereken konuları barındıran sure ve ayetler

* Arş. Grv., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ofaruka@gmail.com

üzerine biraz daha fazla eğilmemiz için onların faziletleri hakkında da bazı sözler söylemiş ve bu hadisler nesilden nesile aktarılmıştır. Sonraki dönemlerde müstakil kitaplarda bir araya getirilen bu tür rivayetler, hem Tefsir hem Hadis ilmini ilgilendiren yeni bir ilim dalını, Fezâilu'l-Kur'ân'ı, doğurmuştur.

Kur'ân'ın tümünün faziletleri konusunda âlimler arasında ittifak olsa da bazı ayet veya surelerin faziletleri konusu tartışılmıştır. Bir kısım ilim ehli, *Kur'ân'ın bütün parçaları birbiri ile aynı değerdedir*, diyerek ayetlerin birbirine üstünlüğünü reddetmiş; diğer bir kısım ulemâ da, Allah sözü olmaları hasebiyle eşit olsalar da muhtevaları, dikkat çekmek istedikleri konular ve sevap kazandırma bakımından bazı ayetlerin daha faziletli olduğunu kabul etmişlerdir.

Kur'ân surelerinin tamamı hakkında ne Peygamber'den (s.a) ne de sahabe-den ayrı ayrı hadis varid olmuştur. Ancak Kur'ân'ın İslâm kültüründeki konumuna binâen Kur'ân'ın faziletlerine dair pek çok hadis uydurulmuştur. Abdullah b. el-Mübârek, bu türden rivayet edilen haberlerin zındıklar tarafından uydurulmuş olacağını söylemiştir.¹ Bunlardan bir kısmı insanları Kur'ân'a çekmek için iyi niyetle, bir kısmı Müslümanların zihinlerini meşgul etmek, İslâm'ı karıştırmak gibi kötü niyetlerle hadis vaz' etmişlerdir. Ne var ki hadis âlimleri, büyük ölçüde Hz. Peygamber'e isnad edilen bütün rivayetlerin sıhhat derecelerini araştırarak, hadis-i şeriflerle uydurma sözleri birbirinden ayırmaya gayret ve özen göstermişlerdir.

Kur'ân'ın faziletleri konusunda gelen rivayetler öncelikle hadis kitaplarında yerini almıştır. Hadis mecmuaları şüphesiz bu sahanın en sağlam kaynaklarıdır. Kütüb-i sitte imamlarından el-Buhârî (256/870) fezâilu'l-Kur'ân rivayetleri için eserinde ayrı bir kitâb açmış ve mükerrerleriyle birlikte 84 rivayeti 37 bâb altında zikretmiş, Müslim (261/875) ise çeşitli bablar altında rivayetleri zikretmiştir. İbn Mâce (273/888) *Kitâbu'l-Edeb*'inde elli ikinci bâbı *Sevâbü'l-Kur'ân* olarak açmış ve 15 hadis nakletmiş, ayrıca farklı bölümlerde diğer rivayetlerden zikretmiştir. Ebû Dâvud (275/888) *Kitâbü'l-Vitr*'inde dokuz bab altında Kur'ân'ın ve bazı surelerin faziletleri ile kıraat ile ilgili toplam 27 tane hadise yer vermiştir. et-Tirmizî (279/892) 'Sevâbü'l-Kur'ân' ismiyle 25 bâb altında 51 hadis ihtiva eden müstakil bir bölüm oluşturmuş ve önce sure ve ayetlerin faziletleri daha sonra da Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili diğer rivayetleri zikretmiştir. en-Nesâî, Kur'ân'ın faziletleri konusunda müstakil bir kitap yazmış, ayrıca *Sünen*'inde de 'Kur'ân konusunda gelen rivayetler' başlığıyla bir bâb açmıştır. Diğer hadis müelliflerinden de bir kısmı konuya özel bab başlığı açarken, bir kısmı da farklı konular içinde hadisleri zikretmişlerdir. Meselâ ed-Dârimî (255/868) de 35 bâb'ta 197 hadis zikrederek bu konuya 'Fezâilü'l-Kur'ân' başlığıyla ayrı bir bölüm tahsis etmiştir. Beyhakî (458/1066) de *Şuabu'l-İmân*'ın 19. bölümde 'Ta'zîmu'l-Kur'ân' başlığı altında 670 tane rivayet zikretmiş ve bunların arasında fezâile dair rivayetlere de yer vermiştir.

Müfessirler de tefsirlerinde sûrelerin başında veya sonunda -çoğu zayıf ve uydurma olmasına rağmen- Kur'ân'ın faziletlerine dair gelen rivayetlere yer vermişlerdir. Zemahşerî (538/1144), Beydâvî (685/1286), Râzî (606/1209), Ebu's-Suûd (982/1574) gibi müfessirlerin büyük çoğunluğu, rivayetleri, sıhhat derecelerine

¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf* (thk. Ebû Çudde), s. 113.

dikkat etmeksizin, hatta bazen sahih rivayetleri göremeden zayıf ve uydurma rivayetleri alarak, eserlerinde zikretmişlerdir. Ancak İbn Kesîr (774/1373) ve Hâzin (725/1324) gibi bazıları rivayetleri değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bazı müfessirler (Taberî vb.) rivayetlerin senetlerini de zikretmiş ve sahih rivayetlere önem ve öncelik vermişlerdir. Senedleri zikredenlerden bazıları ise (İbn Merdûye, Sa'lebî vb.) pek çok zayıf rivayete de yer vermiştir. Kimi (Süyûtî vb.) hiçbir ayırım yapmadan sadece rivayetleri vermekle yetinmiş, kimi (Şevkânî vb.) de seçme rivayetleri zikretmiştir. Müfessirlerin çoğu ise senedleri hazfetmek ve sıhhat derecelerini geri plana atmak suretiyle rivayetleri eserlerine almışlardır.

Bunlardan başka Kur'ân'ın faziletlerine dair rivayetleri iki kapak arasında toplayan müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Sahabeden Übey b. Ka'b'a nispet edilen eserden² sonra bu konuda yapılan müstakil çalışmalar hicrî üçüncü asrın başlarına kadar uzanmaktadır. Kâtip Çelebi (1067/1657), bu konudaki ilk çalışmanın Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (204/819)'ye ait olduğunu söylemektedir.³ İlk müstakil eserlerin telif edildiği hicrî üçüncü asrın başlarından bu yana Fezâilü'l-Kur'ân'a dair pek çok eser kaleme alınmıştır. İlk dönemlerde genel amaç, konuyla ilgili rivayetleri iki kapak arasında toplamak olurken, daha sonraki asırlarda ise cem edilen rivayetlerin sıhhat dereceleri tespit edilmiştir. Bu makalede hicrî üçüncü asır muhaddislerinden İbnü'd-Durays ismiyle meşhur olan Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. ed-Durays ve *Fezâilü'l-Kur'ân* adlı eseri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

I. İBNU'D-DURAYS'IN HAYATI VE İLİM ÇEVRESİ

A. Yaşadığı Dönemde Siyasi Hayat

İbnü'd-Durays'ın (200/816-294/906) yaşadığı dönem, zaman itibariyle Abbasilerin hükümfermâ olduğu bir dönemdir. Sınırları itibariyle nihâi hadde ulaşan İslâm devleti, yeni fetihlerin yanı sıra iç mücadelelere ve bir kısım mahallî devletlerin oluşmasına sahne olmuştur. Mâverâünnehir'den Endülüs'e kadar uzanan İslâm topraklarında Bağdat merkezli Abbasi hanedanlığının yanında Horasan'da Tâhirîler (209-259/821-873); Yemen'de Ziyâdîler (203-409); Buhârâ'da Samanoğulları (261-389/874-999); Azerbaycan'da Sâciler (266-318/879-930); İran'da Saffârîler (254-296/868-908); Mısır'da Tolunoğulları (254-292/868-904) ve Kuzey Afrika beylikleri hüküm sürmekteydi.⁴

Me'mûn'un (198-218/813-833) hilafeti ile başlayan ve Mu'tasım (218-227/833-842), Vâsık (227-232/842-847), Mütevekkil (232-247/847-861), Muntasır (247-248/861-862), Müsta'in (248-252/862-866), Mu'tezz (252-255/866-869), Mühtedî (255-256/869-870), Mu'temid (256-279/870-892), Mu'tezid (279-289/892-902), Muktefî (289-295/902-908) ve Muktedir'in (295-320/908-932) hilafetleri ile devam eden üçüncü yüzyılda Abbasî devletinin siyaseti genelde iç isyanlarla uğraşmak olmuş, bunun yanında Anadolu üzerinden Bizans ve Sicilya üzerinden Roma üzerine yapılan seferlerde bazı kaleler fethedilmiş, pek çok ganimet elde edilmiş, bununla İslâm topraklarında pek çok imar faaliyetlerinde bulunulmuştur.

² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39.

³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1277, 1835.

⁴ Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, Ankara, 1991, s. 14-16.

Ancak fethedilen topraklarda iskân ve yerleşme politikası uygulanmadığı için bu toprakların daha sonra gayr-i müslimlerin eline geçmesine engel olunamamıştır. Bizans ile Abbasiler arasında bir nevi güç gösterisi haline gelen Anadolu'daki seferler, iki devletin de iç isyanlarla uğraşması sebebiyle kesin sonuca ulaşamamış; iki siyasi güç de denge politikası uygulamıştır.

Halife Me'mun dinî konularda Mutezile mezhebini benimsemiş ve Mutezile erbabının devlet idaresinde söz sahibi olmasını sağlamıştı. Hatta halku'l-Kur'ân (Kur'ân'ın mahlûk olduğu) meselesinde Mutezilî görüşü savunmak için şiddet kullanmış, kendisinden sonra da bu durum halife Mütevekkil'e kadar böyle devam etmiştir. Mütevekkil, Kur'ân üzerindeki münakaşaları yasaklamış, seleflerinin aksine Hz. Ali evladına karşı sert bir tutum sergilemiştir.

Me'mun ile birlikte idare ve siyasette Türk nüfuzu hâkim olmaya başlamış; Mu'tasım, hilafet merkezini Bağdat'tan Samarra'ya taşımıştır. Mu'tasım, İslâm devletini bir uçtan diğer uca bütün haline getirmek için uğraşmış, bu nedenle Endülüs Emevilerini merkeze bağlamaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Halife Vâsık, seleflerinin siyasetini devam ettirmiştir. Mütevekkil, halife olunca, devlet idaresinde Türklerin nüfuzunu kırmak istemiş, ancak başarılı olamadığı gibi, hem hilafetten ilga edilmiş hem de öldürülmüştür. Bu durum halifelerin siyasî ve manevî nüfuzlarının kaybolduğunu göstermektedir.⁵ Nitekim Türk nüfuzu sonraki halifelerin de gündeminde olmuş, Mühtedî gibi bazı halifeler hilafete eski otoritesini kazandırmaya çalışmış; Mu'temid, Türklerden uzaklaşmak için hilafet merkezini Samarra'dan Bağdat'a taşımış, ancak ekonomik durumun da kötüye gitmesi ile devlet otoritesi sağlanamamıştır. Mu'tezid 279/892'de halife olduğunda Abbâsî tarihinde ilk defa merkezî hazine boş kalmış, kendisi pek çok malî tedbir almasına ve bütçeyi kontrol altına almak istemesine rağmen, bazı bölgelerdeki Abbâsîlere bağlı hanedanların merkezi otoriteden kopmalarına engel olamamıştır. Kuzey Afrika'dan doğuya doğru gelen Fatımîler, Azerbaycan'da bağımsızlık ilan eden Sâcoğulları, şîî karakterli bir isyan olup Irak ve Hicaz'ı tehdit eden Karmatîler, Bizans'ın şiddeti artan akınları merkezî idareyi iyice zayıflatmıştır.⁶

İbnu'd-Durays'ın, döneminin siyasî olaylarıyla doğrudan ilişkisi olmasa da yaşadığı dönemin siyasî yapısı hakkında bilgi vermek hicrî üçüncü asrın konjonktürünü tespit açısından önemlidir. Onun yaşadığı asırda siyasî durum genel hatlarıyla böyleydi. Buna mukabil ilmî hayat zirve noktalardaydı.

B. Yaşadığı Dönemde İlmî Hayat

İbnu'd-Durays, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi ilimlerin bağımsız birer disiplin olarak ortaya çıkmaya başladığı bir ortamda yaşamıştır. 133-236/750-850 yılları arası İslâm tarihinde diğer dillerden tercümelemlerin yapıldığı devir olarak kabul edilmektedir. Bu yılları takip eden dönemlerde Müslümanlar, hukuk, tıp, ilahiyat ve

⁵ Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (Editör: Kenan Seyithanoğlu), Çağ Yay., İstanbul, ts., III, 241.

⁶ Yıldız, *a.g.e.*, III, 175-320.

diğer ilimlerde, kendilerine has orijinal düşünce ve araştırma tarzları tutturmuşlar, mahsullerini Sicilya yoluyla Avrupa'ya kadar yollamışlardır.⁷

Bu dönemde; ilmî alanda Ahmed b. Hanbel'in (241/855) fikrî önderliğindeki hadisçiler, resmî makamlarca kullanılan Mu'tezile ve Süfiyye olarak üç fikrî gruptan⁸ söz etmek mümkündür.

Ahmed b. Hanbel'e göre, İslâm'ın temeli sünnette kendisini bulmaktadır ve bu, başka vâsıtalarla ispat edilemez. Bu sebeple o, şer'î konularda tartışmayı reddetmekle kalmamış, bu tür tartışmaları engellemeyi kendisine bir vazife saymıştır. Bundan ötürü İbn Hanbel, el-Muhâsibî gibi sûfileri, sünneti tespit etmeyi bırakıp gereksiz tartışmalara daldıkları için eleştirmiştir. Çünkü o günün şartlarında hadisçiler için en önemli iş, Kur'ân'ın yanında 'ayağı yere sağlam basan' bir sünnet koleksiyonunun ortaya konulması idi. Bütün mesailerini bu işe vermişlerdi. Bu amaca yönelik olmayan bütün çabalar boşunaydı.

Süfiyye'nin en büyük temsilcilerinden olan ve eserlerinin çoğu günümüze ulaşan Hâris el-Muhâsibî (243/857) ve yine öncü sûfilerden Zünnûn el-Mısrî (245/859), Serî es-Sekatî (251/865), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (273/886) Ebû Yezîd el-Bistâmî (261/874), Ebû Hamza el-Bağdâdî (289/901), Cüneyd el-Bağdâdî (297/910) ve Hallâc (309/921) bu çağda yaşamıştır. Sistemantik bir şekilde olmasa da bu dönemde, tasavvufun kendisine mesele edindiği konular irdelenerek bir anlamda tasavvufî düşüncenin ve zühd hayatının çerçevesi çizilmiştir. Ancak süfiyye hadis ilminin metodolojisi ve teknik meselelerini bir kenara bırakarak hadislerin muhtevası ile ilgilenmişler, özellikle de tasavvufî konularla ilgili hadislere yönelmişlerdir.

Hicrî üçüncü yüzyılın başlarında dil ve edebiyatın yanı sıra müspet ilimler ve felsefe alanındaki Yunanca eserlerin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte, yeni düşüncelerin İslâm âlemine girmesi hızlanmıştır. Halife Me'mun tarafından 217/832 yılında Bağdat'ta tesis edilen Beytül-Hıkmê, kütüphanesi ve rasathanesi ile, büyük bir bilim merkezi halinde faaliyet göstermiş, ilim ve fen adamları halifeler tarafından himaye görmüştür. Beytül-Hıkmê ile birlikte felsefe ile tanışıklık da ileri düzeye varmıştır. Meşşâî felsefenin ilk büyük temsilcilerinden el-Kindî (252/866) bu çağda yaşamıştır.

İbnu'd-Durays'ın yaşadığı dönemde hadis ilminin hayli önemli bir yeri söz konusudur. Bu dönem pek çok hadis tarihçisinin 'Hadiste Altın Çağ' olarak nitelendiği bir dönemdir. *el-Kütübü's-Sitte* olarak bilinen hadis kitapları ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i yanında, Dârimî'nin *Sünen*'i, İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'i, İshak b. Râhûye ve Bezzâr gibi alimlerin *Müsned*'leri bu dönemde oluşmuş hadis mecmualarıdır. Bütün sahih hadisleri toplama gibi bir amaç gütmek her ne kadar zor olsa da, hadis ehli, kitaplarına sahih olmayan rivayetleri almayarak sağlam hadis kaynakla-

⁷ P.K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, 555; Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul, 1983, s. 296.

⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya, 2001, s. 86-91. Ayrıca bkz. Aydınli, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, İstanbul, 1986. O dönemde varlık gösteren fikrî gruplar arasında Şîa ve Havâric fırkalarını eklemek mümkün olsa da bu gruplar genelde siyâsî yönleri ile ön plana çıktıkları için biz çalışmamızda üç grubu zikretmekle yetindik.

rını oluşturmuşlardır. Ayrıca hadislerin tenkid usulleri ve ricâl bilgisine dair telifler de bu dönemde büyük gelişme kaydetmiştir. Bununla birlikte kelamcılarının itirazlarını konu alan eserlerin telifi ve fikhî mezheplerin kullandığı hadislere yer veren eserlerin telifi gibi yeni branşlar da bu devrede teşekkül etmiştir.

Kelam ilminin doğuşu, hadisçilerin muhaliflerince çeşitli yönlerden itham edilmesi, Kur'ân'ın mahlûk olduğu inancı ve mihne olayının devletten yardım görmesi, bu dönemde tasnifi hızlandıran amiller olarak zikredilmektedir.⁹ Bu dönemdeki hadis öğretim ve telif faaliyetlerinin güçlenmesinde ve hadisle uğraşan kimselerin daha aktif olmasında felsefe ve Mu'tezile kelamının hadise ve muhadislere karşı olan faaliyetlerinin güçlü bir tesiri olmuştur. Kelamî problemler yüzünden hadis uydurma faaliyeti ve ehl-i hevanın hadisçileri kötüleme etkinliği artmış, bu sebeple cerh ve tadil ilmi de gelişme kaydetmiştir.

Hicrî üçüncü asır, genel itibarıyla, sahabi sözlerinin Peygamber'in (s.a) sözlerinden ayrıldığı ve müstakil eserlerin telif edildiği, hadislerin müteaddit tarihlerinin araştırıldığı, hadis mecmualarındaki rivayetlerin kritize edildiği bir dönemdir. Günümüze ulaşan hadis ilimleri alanındaki en eski el yazmalarından olan Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın (224/839) kaleme aldığı *Garibu'l-hadis* adlı eseri de bu asırda telif edilmiştir.¹⁰

İbnu'd-Durays'ın yaşadığı üçüncü asırda hıfz, dirayet ve özverileri ile ön plana çıkan hadisçilerin başında şu isimler yer almaktadır:

Yahyâ b. Maîn (233/848), Ebû Hayseme (234/848), Ebû Bekir İbn Ebi Şeybe (235/849), İshâk b. Râhûye (238/852), Halife b. Hayyât (240/854), Alî b. el-Medîni (234/849), Ahmed b. Hanbel (241/856), Dârimî (255/869), Buhârî (256/870), Müslim (261/874), Ebû Zür'a er-Râzî (264/877), İbn Mâce (273/886), Ebû Dâvud (275/888), Bakî b. Mahled (276/889), Tirmizî (279/892), İbn Ebî Hayseme (279/892), İbn Ebî'd-Dünya (281/894), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290/903), Ebû Bekir el-Bezzâr (292/905), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (294/907), Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe (297/910), Ebû Bekir el-Firyabî (301/913), Nesâî (303/915), Ebû Ya'lâ (307/919), Ebû Arûbe (308/920), İbn Cerîr et-Taberî (310/922), İbn Huzeyme (311/923), Hakîm et-Tirmizî (320/932).

İlim merkezlerine bakıldığında, hicrî üçüncü asırda, İbnu'd-Durays'ın yaşadığı bölgede hadis ilmi açısından çok önemli iki merkez göze çarpar: Isfehan ve Rey. Bu iki şehrin yanında Kazvin, Hemedan, Nihavend, Cürcân, Şiraz gibi şehirler de önemli ilim merkezlerindedir. Kısa süreli fetih hareketleri dışında ahabdan birinin bu bölgede kalıp tedris faaliyetlerinde bulunduğu bilinmemektedir. Bu bakımdan bu bölgede göze çarpan ilmî faaliyet, yakın bölgelerle kurulan temas sonucu gelişme kaydetmiştir.¹¹

Bu asırda Rey bölgesinde tedris faaliyetlerinde bulunan önemli isimler¹² arasında şu isimler bulunmaktadır: Yahyâ b. ed-Durays (202/818), Hişâm b. Ubeydullah (221/836), İbrâhîm b. Mûsâ el-Ferrâ (230/845), Sehl b. Zencele

⁹ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, Ankara, 2006, s. 218-229.

¹⁰ Koçkuzu, a.g.e., s. 297-298.

¹¹ Sandıkçı, a.g.e., s. 339-340.

¹² Sandıkçı, a.g.e., s. 360-370.

(231/846),¹³ Muhammed b. Mihrân (239/853),¹⁴ Muhammed b. Humejd b. Hayyân (248/863), Ebû Zur'a er-Râzî (264/877),¹⁵ Ebûbekir el-Fadl b. el-Abbâs (270/883), Muhammed b. Müslim b. Osmân (271/884), Muhammed b. Hammâd et-Tahrânî (271/884), Ebû Hâtim er-Râzî (277/890),¹⁶ Ali b. el-Hüseyn (291/904),¹⁷ Mûsâ b. İshâk b. Mûsâ (297/909), İbrâhîm el-Hisencânî (301/913).

Hicrî üçüncü asırda yaşayan İbnü'd-Durays da çağının gereklerine tabi olarak, çok yönlü ilmî faaliyetlerde bulunmuş, ilim ehli ile hemhâl olmuş, hadis rivayeti konusunda, özellikle de Kur'ân'ın faziletlerine dair rivayetlerde, önemli bir rol oynamıştır.

C. Hayatı

Adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. ed-Durays¹⁸ olan İbnü'd-Durays, hicrî üçüncü yüzyılın başlarında¹⁹ (200/816)²⁰ Rey şehrinde Halife Me'mûn'un (198-218/813-833) halifelîği döneminde doğdu. Becel kabilesine mensuptur.²¹

İbnü'd-Durays ilim ehli bir ailede yetişmiştir. Hakkında fazla bilgi bulamadığımız babası Eyyûb, sika bir muhaddistir. Süfyân es-Sevrî'nin talebelerinden olan dedesi hakkında biraz bilgi vermek yerinde olacaktır. Ebû Zekerîya Yahya b. Durays, ilim ehlinden olup, Yahyâ b. Maîn'in de aralarında bulunduğu ricâl âlimleri, onun sika bir muhaddis olduğunu söylemişlerdir. Rey'de bir müddet kadılık yapmıştır. İbn Cüreyc, Muhammed b. İshâk, İkrime b. Ammâr, Süfyân es-Sevrî, Zâide gibi âlimlerden hadis almış; Yahya b. Maîn, İbn Râhûye, Osman b. Ebi Şeybe, Muhammed b. Humejd ve daha pek çok kişiye de rivayette bulunmuştur.

¹³ Hadis hafızı olup Sünen sahibidir. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrût, 1956, s. 452; Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, Ankara, 2000, s. 41; Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 361.

¹⁴ Buhârî ve Müslim'in hocasıdır. Hafız muhaddislerdendir. Zehebî, *a.g.e.*, s. 452; Bağdatlı İsmâil Paşâ, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul, 1955, I, 411; Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-müsterafe li beyâni meşhûri'l-kütübi's-sünneti'l-müşerrefe* (nşr. Muhammed b. el-Muntasir ez-Zemzemî), Dimaşk, 1964, m. 35; Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim*, I-VIII, Beyrût, 2002, III, s. 209; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifin terâcimu musannifî'l-kütübi'l-arabiyye*, I-XV, Beyrût, ts., IV, 284.

¹⁵ Muhaddis, hafız, müfessir, fakih, âbid, zâhid, münekkîd, ricâl âlimi idi. Zehebî, *a.g.e.*, s. 557; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, I-XII, Beyrût, 1968, VII, 32; Bağdatlı, *a.g.e.*, II, 13; Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 350; Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 61.

¹⁶ Muhaddis, hafız, müfessir, kâri' ve fakihdir. Ricâl, Cerh ve İlel ilimlerinde geniş ilme sahiptir. Zehebî, *a.g.e.*, 563; Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1974, II, s. 183; İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 33; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 250; Bağdatlı, *a.g.e.*, II, 19; Kehhâle, *a.g.e.*, IX, s. 35.

¹⁷ Hafız ve devrinin Rey muhaddisi idi. İlel ve ricâl vâkıf, sika biri idi. Zehebî, *a.g.e.*, 671; Kehhâle, *a.g.e.*, VII, 72.

¹⁸ Ali Pekcan, Nesâî'nin *Fezâilü'l-Kurân* adlı eserinin tercümesine yazdığı giriş bölümünde, ismi ez-Zarîs şeklinde, Abdullah Aydemir de eserinde s. 136 ve s. 194'te İbn Düreys; s. 162'de İbn ed-Dirrîs şeklinde okumuştur. Ancak Safedî, *el-Vâfi*'sinde ismin Durays şeklinde ism-i tasgîr siygasında olduğunu belirtir. Safedî, *a.g.e.*, II, 234.

¹⁹ Zehebî, *a.g.e.*, I, 643; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvut-Ali Ebû Zeyd), Beyrût, 1983, XIII, 450; Süyûtî, *Tabâkâtu'l-huffâz*, Mektebetü'l-Miškât, ts., s.127; İbn Abdilhâdî, Ebû Abdülâh Muhammed b. Ahmed, *Tabâkâtu ulemâi'l-hadis* (thk. Ekrem el-Bûşî), Beyrût, 1989, II, 350.

²⁰ Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 83; Sezgin, Fuat, *Târihu't-türûs el-arabî* (trc. Muhammed Fehmî el-Hicâzî), Riyad, 1991, I, 1/96-97. Ziriklî miladi 815 yılını vermektedir. Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 46.

²¹ Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 449; a.mlf., *el-Iber fi haberî men ğaber*, I-IV, Beyrût, ts., I, 426; İbn Abdilhâdî, *a.g.e.*, II, 350; Bağdatlı, *a.g.e.*, II, 21.

Vekî', onun hadis hâfızlarından olduğunu, sadece iki hadiste ihtilata düştüğünü belirtir. İbrahim b. Mûsa da hadis ilmini ondan öğrendiklerini söyler. Ebû Hâtim, onun sadece Hammâd'dan on bin hadis aldığını zikreder. Nesâî (303/915) onun için 'leyse bihi be's' tabirini kullanırken, İbn Hıbbân, onun bazen hata yaptığını söyler. Zehebî ise, onu "ilim denizi" olarak nitelemektedir. Hicrî 203/818 yılında vefat etmiştir.²² Kütüb-i Sitte'de hadisi bulunmaktadır.²³ Merv kadısı, sika râvî Ebû Osmân Ömer b. Sâlim el-Ensârî de onun anne tarafından dedesidir.²⁴

Dedesi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmasına rağmen, babası hakkında fazla malumat bulunmamaktadır. İbnu'd-Durays'ın kendi hayatı hakkında da kaynaklarda fazla bilgi zikredilmemiştir. Sadece ilim tahsili için pek çok yer gezdiği ve çok miktarda hadis topladığı bilgisi²⁵ verilmiştir. Kaynaklar onun erkek çocuğunun olmadığını da söylemişlerdir.²⁶ Onun hadisçiliği konusu ise ayrı bir başlıkta ele alınacaktır.

Zehebî'nin 'uzun ömürlü' olarak nitelendirdiği ve 'yüz yaşının üzerindeydi' dediği²⁷ İbnu'd-Durays, 294/906 yılının Âşûra günü Rey'de vefat etmiştir.²⁸ İbn Ukde (332/944), onun 295 yılında vefat ettiğini söylese de, Zehebî, vefat tarihinin 294 yılı olmasının daha doğru olduğunu söyler.²⁹ İbnu'd-Durays'ın yaşı ve vefat tarihi ile ilgili Zehebî'nin tespitleri doğru ise İbnu'd-Durays'ın doğumunu 200'lü yıllardan öncesinde aramak gerekecektir. Ancak Zehebî'nin verdiği bu bilginin, ay takvimine göre olması da muhtemeldir.

D. İlmî Kişiliği

Genel olarak hadisçi kimliği ile ön plana çıkan İbnu'd-Durays hakkında tarih ve tabakât kitaplarında pek fazla malumat bulamadığımızı belirtmiştik. Onun ilmî şahsiyeti hakkında kaynaklarda genelde kendilerinden rivayette bulunduğu hocaları ve rivayetleri aktardığı talebeleri ile muhaddis kimliğine dair ta'dîl ifadeleri zikredilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde, aktarılan bu bilgileri vereceğiz.

1. İlim Çevresi

Yaklaşık bir asır hayat süren İbnu'd-Durays, öncelikle yaşadığı bölgedeki ulema ile sürekli irtibat halinde olmuştur. Gittiği yerler tam olarak bilinmese de onun çok seyahatte bulunduğu ve pek çok muhaddis ile ilmî alaka kurduğu kay-

²² İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrût, 1953, IX, 158-160; Zehebî, *Tezkire*, I, 643; a.mlf., *Siyer*, IX, 499; XIII, 450; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 11 (377); IX, 455; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 63, 127; İbn Abdilhâdî, *a.g.e.*, II, 350.

²³ Müslim, *Cenâiz*, 69; Tirmizî, *Kader*, 6.

²⁴ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 176; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 553-554.

²⁵ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 368.

²⁶ Hatîb, Ebû Bekir Ahmed el-Bağdadî, *Târihu Bağdâd ev medîneti's-selâm*, I-XIV, Beyrût, ts., III, 496; Zehebî, *Siyer*, XVI, 365.

²⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 449; a.mlf., *el-Iber*, I, 426; İbnü'l-İmâd Ebu'l-Felâh Abdulhay el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1979, 216.

²⁸ Zehebî, *Tezkire*, I, 643; a.mlf., *Siyer*, XIII, 449, 452; a.mlf., *el-Iber*, I, 426; Safedî, *a.g.e.*, II, 234; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, I, 216; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 127; İbn Abdilhâdî, *a.g.e.*, II, 350; Bağdatlı, *a.g.e.*, II, 21; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 46; Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 83; Sezgin, *a.g.e.*, c.1/1, s. 96.

²⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 451. Kehhâle de bir rivayete göre 295 olduğunu söyler.

naklarda zikredilmektedir.³⁰ Buna rağmen biz, incelediğimiz kaynaklarda onun ilim öğrendiği ve öğrettiği kimseler olarak fazla isme rastlayamadık.

Hadis öğrenimine başladığı tarih olarak hicrî 220 yılı verilen³¹ İbnü'd-Durays'ın çeşitli vesilelerle ilim aldığı bazı kimseler şunlardır:

Müslim b. İbrâhîm, el-Ka'nebî, Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî, Muhammed b. Kesîr el-Abdî, Ali b. Osmân el-Lâhikî, Müsedded b. Müserhed, Ebû Seleme et-Tebûzekî, Ahmed b. Yûnus, Muhammed b. Sinân el-Avekî, Ubeydullah b. Muhammed el-Ayşî, İshâk b. Muhammed el-Fervî, Yahyâ b. Hâşim es-Simsâr, Hafs b. Ömer el-Havdî, Abdullah b. el-Cerrah, Abdü'l-A'lâ b. Hammâd, Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî, Sehl b. Bekkâr, Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî, Muhammed b. el-Minhâl, Saïd b. Yahyâ el-İsfehânî, Ammâr b. Hârûn el-Basrî.³²

İbnü'd-Durays'tan ilim öğrenip aktaran kimselerden bazısının ismi ise şöyledir:

Abdurrahman b. Ebî Hâtim, Ali b. Şehriyâr, Ahmed b. İshâk et-Tîbî, Ebû Amr İsmail b. Nüceyd, Ahmed b. Ubeyd el-Hemedânî, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Abdullah et-Taberistânî, Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm et-Tûsî el-Belâzürî (ö. 339), Muhammed b. Dâvud b. Süleymân Ebû Bekir en-Nisâbûrî (ö. 342), Şam bölgesinin muhaddislerinden Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdullah b. Ca'fer er-Râzî (ö.347), İbnü'd-Durays'dan Rey'de hadis dinleyen Ebû Ömer Muhammed b. İshâ el-Kazvîni (ö.350) ve Ma'bed b. Cum'a et-Taberî, Merv muhaddislerinden Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ömer el-Mervezî el-Cevherî (ö.360), Merv kadısı Ebû Alî el-Mervezî; İbnü'd-Durays'dan Harezm'de hadis dinleyen Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ahmed b. Hamdân (ö.360), Ebû Saïd Abdullah b. Muhammed b. Abdulvehhab er-Râzî (ö.382).³³ Bunlardan başka daha pek çok kişi kendisinden ilim almış ve rivayette bulunmuştur.³⁴

2. Hadisçiliği

İbn Ebî Hâtim'in (327/939) sika ve sadûk olarak değerlendirdiği³⁵ İbnü'd-Durays, hâfız³⁶, müsnid,³⁷ muhaddis,³⁸ muhaddis oğlu muhaddis,³⁹ Rey'in muhaddisi,⁴⁰ Rey'in hocası ve müsnidi,⁴¹ sika,⁴² marifet ve hıfz sahibi,⁴³ âli isnad sahibi,⁴⁴ musannif⁴⁵ vasıflarıyla nitelenmiştir. el-Halîfî (446/1055) de onu tevsîk etmiştir.⁴⁶

³⁰ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 368.

³¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLII, 352.

³² Zehebî, *Tezkire*, I, 643; a.mlf., *Siyer*, XIII, 450; İbn Abdilhâdî, *a.g.e.*, II, 350; İbnü'd-Durays el-Becelî, Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb, *Fezâilü'l-Kur'ân ve mâ ünzile mine'l-Kur'âni bi Mekke ve mâ ünzile bi'l-Medîne* (muhakkik Gazve Büdeyr'in tespiti), Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1987, s. 9.

³³ Zehebî, kendisinden en son rivayette bulunan kişinin bu zat olduğunu söyler. Zehebî, *Siyer*, XIII, 450.

³⁴ Zehebî, *Tezkire*, I, 643; a.mlf., *Siyer*, XIII, 450; Zehebî, *İber*, II, 56, 65, 77, 110, İbn Abdilhâdî, *a.g.e.*, II, 350; İbnü'd-Durays, *a.g.e.*, s. 9 (Gazve Büdeyr'in tespiti).

³⁵ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 198.

³⁶ Zehebî, *Tezkire*, I, 643; a.mlf., *Siyer*, XIII, 449; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 127; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, I, 216; İbn Abdilhâdî, *a.g.e.*, II, 350; Bağdathî, *a.g.e.*, II, 21; Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 83.

³⁷ Zehebî, *Tezkire*, I, 643; Safedî, *a.g.e.*, II, 234; İbn Abdilhâdî, *a.g.e.*, II, 350.

³⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 449; Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 83;

³⁹ Zehebî, *Tezkire*, I, 643; a.mlf., *Siyer*, XIII, 450. Bu değerlendirme, Halîfî'ye atfedilir ve 'muhaddis oğlu muhaddis oğlu muhaddis' olarak da geçer. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 127; İbn Abdilhâdî, *a.g.e.*, II, 350.

⁴⁰ Zehebî, *el-İber*, I, 426; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, I, 216; Bağdathî, *a.g.e.*, II, 21.

⁴¹ Safedî, *a.g.e.*, II, 234.

Zehebî (748/1347), İbnu'd-Durays'ın âl-i isnadlarını Herat'ın büyük âlimlerinden Ravh el-Herevî'den icazet yoluyla dinlediğini⁴⁷ ve onun İran'da sıdk ve mari-fetiyle beraber âlî isnad sahibi biri olduğunu⁴⁸ söyler. Anlaşıyor ki İbnu'd-Durays, uzun ömürlü olduğu için âlî isnada sahip olmuştur.

Zehebî, *Tezkire*'sinde İbnu'd-Durays'a ait isnadı âlî olan şu hadise yer vermektedir:⁴⁹

حدثنا محمد بن أيوب نا مسلم نا إبراهيم نا هشام عن قتادة عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم هي أن يشرب الرجل قائما.

Muhammed b. Eyyûb bize şunu anlattı. Dedi ki: Müslim b. İbrâhîm şunu rivayet etti. Dedi ki: Hişâm, Katâde'den, o da Enes'ten bize şunu anlattı. Enes dedi ki: Hz. Peygamber (s.a), kişinin ayakta bir şeyler içmesini nehyetti.⁵⁰

Yaşadığı dönem itibarıyla altı hadis imamının kitaplarına aldıkları rivayetlerin senedlerinde ismine fazla rastlayamadığımız İbnu'd-Durays'ın rivayet ettiği hadisler genellikle daha sonraki asırlarda telif edilen eserlerde yerini almıştır. Özellikle Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde ondan nakledilen sahih rivayetleri görmek mümkündür.⁵¹ Onun rivayet ettiği rivayetlerden birkaçı şöyledir:

حدثنا محمد بن أيوب نا محمد بن سنان العوفي نا إبراهيم بن طهمان عن بديل عن عبد الله بن شقيق عن ميسرة الفجر قال: قلت: يا رسول الله، متى كتبت نبياً؟ قال: كتبت نبياً وآدم بين الروح والجسد.

Sahabeden Meysere'nin bildirdiğine göre o, 'Ey Allah'ın Rasulü! Adın ne zaman peygamber olarak yazıldı?' diye sordu. Hz. Peygamber: 'Âdem, ruh ve ceset arasında iken adım peygamber olarak yazılmıştı' buyurdu.⁵²

حدثنا محمد بن أيوب أخبرنا محمد بن كثير نا سفيان عن محمد بن عتبة عن كريب عن ابن عباس قال: رفعت امرأة إلى النبي صلى الله عليه وسلم صبيها لها في محفة فقالت: يا رسول الله، أ لهاذا حج؟ قال: نعم، ولك أجر.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, bir kadın hevdeçteki çocuğunu göstererek 'Ey Allah'ın Rasulü! Bunun için hac var mıdır?' diye sordu. Peygamber (s.a): 'Evet, sana da ecir vardır.' buyurdu.⁵³

حدثنا محمد بن أيوب نا مسدد نا يزيد بن زريع نا خالد عن أبي قلابة عن مالك بن الحويرث: قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا حضرت الصلاة فأذنا ثم أقيما ثم ليؤمكما أكبركما.

→

⁴² Zehebî, *Siyer*, XIII, 449; a.mlf., *el-İber*, I, 426; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, I, 216.

⁴³ Safedî, *a.g.e.*, II, 234.

⁴⁴ Safedî, *a.g.e.*, II, 234.

⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 449.

⁴⁶ Zehebî, *Tezkire*, I, 643; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 127, İbn Abdilhâdî, *a.g.e.*, II, 350.

⁴⁷ Zehebî, *Tezkire*, I, 643;

⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 450.

⁴⁹ Zehebî, *Tezkire*, I, 643.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, bu hadisi Müslim b. İbrâhîm'den bu senetle aktarmıştır. Ebû Dâvûd, Eşribe, 13. Hadis ayrıca şu kaynaklarda farklı tariklerle rivayet edilmiştir. Müslim, Eşribe, 112-113; Tirmizî, Eşribe, 11.

⁵¹ Örneğin bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 53, 68, 96, 102, 104, 106, 136, 184, 252, 319, 395 vd.

⁵² Zehebî, *Siyer*, XIII, 451. İsnadı sahih olan bu hadis farklı tariklerle şu kaynaklarda geçmektedir: Tirmizî, Menâkıb, 1 (3613); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 66, 127; V, 37, 59.

⁵³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 451-452. Bu hadis sahihtir ve şu kaynaklarda geçmektedir: Müslim, Hac, 410-411; Ebû Dâvûd, Menâsik, 8; Nesâî, Menâsik, 15; İbn Mâce, Menâsik, 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 219, 244, 288, 343.

Mâlik b. Huveyris'den rivayet edildiğine göre Rasulullah (s.a) ona şöyle dedi: 'Namaz vakti girdiğinde ve ikiniz ezan okuyup ayağa kalkın. İkinizden büyük olanınız imam olsun.'⁵⁴

Kaynaklarda İbnü'd-Durays'ın hadis naklederken kendi kitabından yararlandığı ve hadis imlâ ettirdiği zikredilmiştir. Onun talebesi Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf el-İsfehânî, Hz. Peygamber'den aktarılan "Beni Hûd ve Vâkıa (sûreleri) ihtiyarlattı" hadisini Muhammed b. Eyyûb'un kendisine kitabından imlâ ettirdiğini söylemiştir.⁵⁵

İbnü'd-Durays, raviler hakkında kendisinden önceki âlimlerin değerlendirmelerini nakletmiştir. Mesela kendisinden bir rivayet aktardığı Ammâr b. Hârûn el-Müstemlî adlı râvî hakkında, Ali b. el-Medîne'ye onun durumunu sorduğunu ve Ali b. el-Medîne'nin onun rivayetlerinin kabul etmediğini söylemiştir.⁵⁶ Yine Muhammed b. Ebî Bekir el-Mukaddemî'ye Ca'fer b. Süleymân'ın hadislerinin durumunu sorarak öğrenmiş ve aktarmıştır.⁵⁷

Sika bir muhaddis olan İbnü'd-Durays'ın adı, sağlam otoritesinden faydalanmak amacıyla, uydurma haberlerin senetlerinde de zikredilmiştir. Muhammed b. İsmâîl b. Musâ er-Râzî'nin İbnü'd-Durays - Hevze b. Halife - İbn Cüreyc - Ebû Sâlih - Ebû Hüreyre senediyle aktardığı 'Ali'nin yüzüne bakmak ibadettir' şeklindeki merfû rivayeti, Zehebî, seneddeki Muhammed b. İsmâîl'in yalanla itham edilmiş olduğunu, İbnü'd-Durays'ın ne Hevze'ye, ne İbn Cüreyc'e, ne de Ebû Sâlih'e yettiğini söyleyerek tenkit etmiştir.⁵⁸

Hadis ilminde önemli bir yeri olan İbnü'd-Durays, Kur'ân ilimlerinde de söz sahibiydi.⁵⁹ Onun Kur'an'ın faziletlerine dair topladığı rivayetler kendisinden sonraki müfessirler için önemli bir kaynak olmuştur. Özellikle Süyûtî (911/1505), *ed-Dürü'l-Mensûr* adlı rivayet tefsirinde ondan çok sayıda nakilde bulunmuştur.

3. Eserleri

Kaynaklarda İbnü'd-Durays'a nispet edilen dört eser bulunmaktadır. Tefsiri dışındaki eserleri çeşitli kütüphanelerde mevcuttur. Eserlerinin isimleri şöyledir:

a. *Fezâilü'l-Kur'ân ve mâ nezele mine'l-Kur'ân bi Mekke ve mâ nezele bi'l-Medîne*.⁶⁰ Zâhiriyye kütüphanesinde 3814 numarasıyla kayıtlı olup 61-83 ve 88-121. varaklar arasında bulunmaktadır. Hicrî altıncı yüzyılda istinsah edilmiştir.⁶¹

b. *Kitâb fi't-tefsîr / Tefsîru'l-Kur'ân*⁶²

⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 452. Buhârî de rivayeti Müsedded'den aktarmıştır. Buhari, Ezan, 17; Edeb, 27. Hadisin geçtiği diğer yerler ise şunlardır: Buhari, Ezan, 18, 35, 140; Cihâd ve Siyer, 42; Ahbârü'l-âhâd, 1; Müslim, Mesâcid, 292; Ebû Davud, Salât, 589; Tirmizi, Mevâkitü's-Salât, 39; Nesâi, Ezan, 7, 8; İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 46.

⁵⁵ İbn Asâkit, *Târîhu Dimaşke*, IV, 175.

⁵⁶ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrût, 1995, V, 207 (6015).

⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XVIII, 59.

⁵⁸ Zehebî, *Mizân*, VI, 72-73 (7248).

⁵⁹ Davudî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn* (thk. Alî Muhammed Ömer), Kâhire, 1994, II, 105.

⁶⁰ Zehebî, *Tezkire*, I, 643; a.mlf., *Siyer*, XIII, 449; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 127, İbn Abdilhâdî, *a.g.e.*, II, 350; Bağdatlı, *a.g.e.*, II, 21; Zirikî, *a.g.e.*, s. 46; Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 83.

⁶¹ Sezgin, *a.g.e.*, I, I/ 97.

c. *el-Cüz'ü's-sâlis min ehâdisi Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. ed-Durays er-Râzi*: Zâhiriyye kütüphanesinde 11 numarada kayıtlı olup 143a-158b varakları arasındadır.⁶³

d. *Cüz'ün fihî ehâdisü Muhammed b. Eyyûb b. ed-Durays*: Zâhiriyye'de 35. numarada (177a-192a) bulunmakta olup h. IX. yüzyıl tarihlidir.⁶⁴

İbnu'd-Durays'ın yaşadığı dönemi, hayatını ve ilmî kişiliğini incelediğimiz bu kısımda, onun pek çok hadisi ezberinde tutan hafız ve sika bir hadis âlimi olduğunu, ilim öğrenmek ve birikimini aktarmak için seyahatlerde bulunduğunu, telif eserler bıraktığını gördük. İlim ehli bir ailede yetişen ve pek çok kimse ile ilmî alaka kurarak hadis ve tefsir ilimlerinde önemli bir dereceye ulaşan İbnu'd-Durays hakkında elimize ulaşan eserleri ve tabakat kitaplarında bulunan kısa bilgiler dışında bilgi bulamadığımız için, onu, bizlere bıraktığı miraslarından olan araştırma konusu yaptığımız eseri özelinde tanımaya çalışacağız.

III. İBNU'D-DURAYS'IN FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂNI

Kur'ân kıraatleri konusunda şöhreti ve âli isnad rivayet özelliğini üzerinde toplanan İbnu'd-Durays'ın telif etmiş olduğu *Fezâilu'l-Kur'ân* adlı bu eser, alanındaki en kadim eserlerden biridir. Hatta Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (224/838) eseri hariç tutulacak olursa İbnu'd-Durays'ın bu eseri günümüze ulaşan ilk eserdir. İbn Cerir et-Taberî (310/922) tefsirindeki rivayetlerde ve es-Süyûtî (911/1505) *ed-Dürü'l-Mensûr* adlı eserinde İbnu'd-Durays'ın rivayetlerine de yer vermişlerdir.

İbnu'd-Durays, eserini üç bölümden oluşturmuştur. İlk bölümde Mekki Medenî sureler ile Kur'ân okuma adabı ve Kur'ân'ın şefaati konularındaki rivayetlere yer vermiştir. Kitabın ikinci bölümü tespit edilemeyen nedenlerle kaybolmuştur. Kitabı tahkik eden Gazve Büdeyr, İbnu'd-Durays'ın rivayetlerini tefsir kitaplarından tespit ederek muhtemelen kayıp olan kısmı tamamladığını söylemektedir. Üçüncü bölüm ise Kur'ân okuyanın ve surelerin faziletleri hakkında varid olan haberlere ayrılmıştır.

Eserde, çoğu mevkûf ve maktu' olmak üzere, mükerrerleriyle birlikte 307 rivayet bulunmakta, Gazve Büdeyr'in istidrakiyle bu sayı 338'e çıkmaktadır. İbnu'd-Durays'ın kendi eserindeki rivayetlerden 116'sı, isnadı Hz. Peygamber'e ulaşan veya Hz. Peygamber'in uygulamalarını içeren rivayetlerdir. 98'i sahabe'nin söz ve uygulaması, geriye kalan 93'ü ise daha sonraki nesillerce söylenmiş haberlerdir.

Eseri istinsah ederek günümüze ulaşmasını sağlayan Bahâüddîn el-Makdisî, kitabın rivayet zincirini, eserin elimizde bulunan iki bölümünün başında, şu şekilde zikreder:

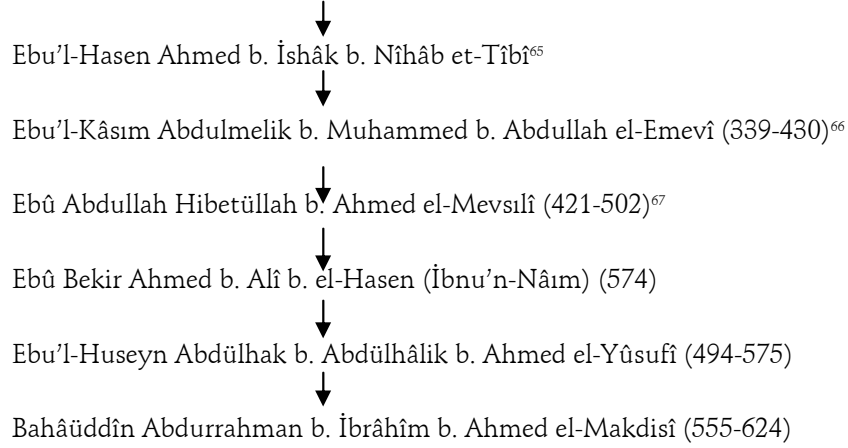
Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. ed-Durays el-Becelî

→

⁶² Bağdatlı, *a.g.e.*, II, 21; Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 83. Fuat Sezgin, bu eseri zikretmemiştir. Bu eserin İbnu'd-Durays'ın tanıtmaya çalıştığımız eseri *Fezâilu'l-Kur'ân* olması da muhtemeldir.

⁶³ Sezgin, *a.g.e.*, I, 1/97. Gazve Büdeyr, Diyâiyye kütüphanesinde Diyâuddin el-Makdisî'nin başlıkları arasında bu eser üzerine yapılmış semâ çalışması bulunduğunu söylemektedir. İbnu'd-Durays, *a.g.e.*, s. 11.

⁶⁴ Sezgin, *a.g.e.*, I, 1/97. Sezgin'in 'Hadis' isminde tek kitap olarak zikrettiği bu son iki kitabı inceleme imkanı bulamadığımızı burada belirtmek isteriz. Alî el-Müttekî, *Kenzü'l-ummâl*'indeki bazı hadislerde bu kitaba atıfta bulunmaktadır. Bk. Alî el-Müttekî, *Kenzü'l-ummâl*, XIII, 164 (no: 36497).

Makdisî, bu kitabı farklı iki hocadan nakletmektedir. Birincisi sika bir âlim olan Abdülhak b. Abdülhâlik b. Ahmed el-Yûsufî (h. 494-575)'dir. O, pek çok kimseden rivayette bulunmuş ve yine pek çok kimseye ders vermiş bir âlimdir. Makdisî, muhaddisleriyle meşhur bir ailede yetişen hocasından çok şey dinlediğini, bazı kitapları ondan ödünç alıp istinsah ettiğini, kendisinden çokça faydalandığını, onun âlim, salih, kanâatkâr biri olduğunu, bir günde yirmi hadis cüzü okuduğunu belirtir.⁶⁸ Makdisî'nin, bu hocasından kitabı alış şeklini Gazve Büdeyr şu şekilde tespit etmiştir: Bahâüddîn'in hemşerilerinden Hâfız Abûlganî b. Abdülvâhid el-Makdisî (ö. 600/1203), İbnü'd-Durays'ın kitabınının h. 499 yılında sema' yoluyla aktarılan nüshasını, hocası Abdülhak'a kıraat ediyordu. Bahâüddîn Makdisî de onun kıratını sırasında orada hazır bulunmuş ve kitabı bu şekilde sema' yoluyla almıştır.⁶⁹

İkincisi ise, senedde Abdülhak el-Yûsuff'nin eseri kendisinden rivayet ettiği Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. en-Nâim'dir. Makdisî, hicrî 573 yılının Safer ayında Bağdat'ta İbnü'd-Nâim'den kitabı dinlemiştir.⁷⁰ O, eseri hem hocası Abdülhak el-Yûsuff'den nakletmiş, hem de İbnü'n-Nâim'den naklederek kitaba âlî isnadla sahip olmuştur. Makdisî, ayrıca, hocası Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdürrahim el-Beysânî'den de kitabı dinlemiştir.⁷¹

Fezâilü'l-Kur'ân, Gazve Büdeyr'in tahkiki ile 1408/1987'de de Dımaşk'ta Dâru'l-Fıkr yayıncılık tarafından basılmıştır. Ayrıca Müsfir b. Saîd Ahmed Dimâs el-Çâmidî, h. 1402 yılında Melik Suud Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak

⁶⁵ Zehebî, onun, İbnü'd-Durays'ın rivayetlerini h. 349 yılında Bağdat'ta anlattığını söyler. Zehebî, *Siyer*, XV, 530. Hatîb el-Bağdâdî, onun hakkında hayırdan başka bir şey duymadıklarını belirtir. Hatîb, *Târihu Bağdâd*, IV, 35.

⁶⁶ 'Irak müsnidi' diye bilinir. Hatîb, sika olduğunu söyler. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin yanına defnedilmesini vasiyet etmiştir. Zehebî, *Siyer*, XVII, 450-453.

⁶⁷ Sika bir ravidir. Zehebî, *Siyer*, XIX, 260.

⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, XX, 552-553.

⁶⁹ İbnü'd-Durays, *a.g.e.*, s. 11 (Gazve Büdeyr'in tespiti).

⁷⁰ İbnü'd-Durays, *a.g.e.*, s. 11 (Gazve Büdeyr'in tespiti).

⁷¹ İbnü'd-Durays, *a.g.e.*, s. 11-12 (Gazve Büdeyr'in tespiti). İbnü'l-Mennî (ö. 583), Ebu'l-Feth Nasr b. Feteyân b. Mutahhar en-Nehrevânî el-Hanbelî'dir. Nâsıhuddîn lakabı ile bilirse de İbnü'l-Mennî diye meşhur olmuştur. Safedî, *a.g.e.*, XXII, 51-52.

tahkik çalışması yapmıştır. Bu çalışma 1408/1988'de Riyad'da Dâru Hafız yayıncılık tarafından basılmıştır.

A. Eserin Müstensihî: Bahâüddîn el-Makdisî

Dıyâüddin el-Makdisî'nin ve el-Fahr b. el-Buhârî'nin babası Şemsuddin Ahmed'in amcaoğlu olan Bahâüddîn Ebû Muhammed Abdurrahmân b. İbrâhîm b. Ahmed b. Abdurrahmân b. İsmâîl b. Mensûr el-Makdisî el-Hanbelî, hicrî 555 yılında babasının imam olduğu Nablus'un Savya köyünde doğdu. Babası İbrâhîm, Kudüs Fransız hâkimiyetine geçince göç etmek zorunda kaldı ve tüccar olarak Mısır'a geldi. Orada annesi vefat eden Makdisî'nin bakımını halası üstlendi. H. 570 senesinde Kur'an'ı hatmetti. H. 572'de Bağdat'a doğru yola çıktı. Harran'da Ahmed b. Ebi'l-Vefâ'dan ders dinledi. Önce Musul'a, sonra da Bağdat'a geldi. Bağdat'ta pek çok kişiden ders dinledi ve eserler istinsah etti. İbnu'l-Mennî'den (ö.583) fıkıh okudu. Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. en-Nâim'den (ö.574) ders aldı.⁷²

Makdisî, hayatının son demlerini Şam'da kitap telifi ve hadis öğretimi ile geçirdi. Dımaşk'ta ve Selahaddin Eyyûbî'nin fethinden sonra Nablus ve Ba'lebekke'de pek çok kimseye rivayette bulundu. Nablus'taki Hanbelî mescidinde imamlık yaptı. Sonra Dımaşk'a geldi. Dımaşk'ta Muvaffakuddîn'den (ö. 620)⁷³ fıkıh dersleri aldı ve onun *el-Mukni'* ve *el-Umde* adlı eserlerini şerh etti. H. 624 yılında Dımaşk'ta iken vefat etti ve Kasiyûn dağının eteklerine defnedildi.⁷⁴

Makdisî, Hanbelî mezhebine mensup bir fakihtir. Onun yumuşak huylu, güler yüzlü, cömert, güzel ahlaklı, mütevâzi ve hakkı söyler bir karaktere sahip olduğu kaynaklarda zikredilmiştir.⁷⁵

B. Kitabın Bölümleri ve İçeriği

Fezâilu'l-Kur'ân üç bölümden oluşmakta olup birinci ve üçüncü kısımları günümüze ulaşmıştır. İkinci bölüm ise kaybolmuştur. Muhakkik Gazve Büdeyr, tefsir kitaplarından İbnu'd-Durays'ın kitabının birinci ve üçüncü bölümlerinde zikretmediği rivayetleri toplayarak kaybolan bu kısmı tamamlamaya çalışmıştır. Bu rivayetleri, eserin aslından olmadığı için, ilim âdâbını gözeterek kitabın son kısmına müstedrek olarak eklemiştir.

Kitabın elimizde mevcut bulunan birinci ve üçüncü bölümleri Besmele ve "Rabbi yessir" duası ile başlamaktadır. Müstensih Makdisî, her iki bölümün başında da İbnu'd-Durays'dan kendisine kadar gelen rivayet silsilesini zikretmiştir. Üçüncü kısımdan farklı olarak ilk bölümde "İbnu'd-Durays h. 288 yılında rivayet etti" ibaresine yer vermiştir. Ardından da İbnu'd-Durays'ın naklettiği rivayetleri senetleriyle birlikte sıralamıştır. Eserde çoğu mevkûf ve maktû haberler bulunmaktadır. İbnu'd-Durays, aynı konu ile alakalı olan hadisleri açtığı bâb başlıkları altında toplamıştır.

⁷² Zehebî, *Siyer*, XXII, 269-271.

⁷³ Tam adı, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî el-Hanbelî'dir. 'Muvaffakuddîn' ve 'Şeyhulislâm' diye bilinir. 541 yılında Nablus'ta doğmuş, sonra Bağdat'a göçmüş ve 620'de vefat etmiştir. Pek çok eseri vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zehebî, *Siyer*, XXII, 165-172.

⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, XXII, 271; İbnu'd-Durays, *a.g.e.*, s. 15 (Gazve Büdeyr'in notu).

⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, XXII, 269-271.

Birinci bölümde giriş ve 9 bâb altında 115 haber zikredilmektedir. Bu bölümdeki bâb başlıkları şöyledir:

1. Korku Âyetlerini Okuyan Kimsenin Allah'a Sığınması, Rahmet Âyetlerini Okuyanın Allah'a Niyâzı (4 rivayet)
2. Kur'ân'dan Olmayan Bir Şeyin (Namazda) Okunması (8 rivayet)
3. Mekki ve Medeni Âyetler (12 rivayet)
4. Kur'ân'ı İyi Okuyan Kimse (Mâhir bi'l-Kur'ân) Hakkında Söylenenler (7 rivayet)
5. Mushafta Ta'şîri (On Âyetlik Pasaj Sonlarına Ruku' Alameti Koymayı) Hoş Görmeyenler (13 rivayet)
6. Kur'ân'ı Hatmeden Ne Yapar? (8 rivayet)
7. Kur'ân'ın Her Bir Harfinin Faziletli Oluşu (34 rivayet)
8. Kur'ân Kıyamette Okuyanına Şefaak Edecek Diyenler (19 rivayet)
9. Kur'ân Okuyana Kıyamette Yapılacak Hitap (6 rivayet)

Üçüncü bölümde ise, daha çok bazı sûre ve ayetlerin faziletlerine dair rivayetler zikredilmiştir. Bu bölüm 18 bâb altında 192 hadis ihtiva etmektedir. Birinci bâbda Kur'ân'ın nasıl ve kaç kerede indiği (16 rivayet); ikinci bâbda ise Kur'ân öğrenen ve öğreten kimsenin fazileti konusundaki hadisleri sıralayan İbnü'd-Durays, diğer bâblarda surelerin faziletine dair rivayetleri zikreder. Faziletine dair rivayetleri zikredilen sûreler şunlardır: Fâtiha sûresi (11 adet), Bakara sûresi (18 adet), Âyet el-Kürsî (10 adet), En'âm sûresi (7 adet), Kehf sûresi (10 adet), Secde sûresi (3 adet), Yâsîn sûresi (6 adet), Duhân sûresi (2 adet), Kamer sûresi (2 adet), Vâkıa sûresi (1 adet), Haşr sûresi (4 adet), Mülk sûresi (8 adet), Zilzâl sûresi (3 adet), İhlâs sûresi (40 adet), Muavvizeteyn (Felak-Nâs) sûreleri (14 adet). Ayrıca muhtelif sûreler başlığıyla 12 rivayet vardır.

Fezâilü'l-Kur'ân'daki rivayetlerin sıhhat derecelerini şu şekilde bir tabloda göstermek yerinde olacaktır:

Sahih	Hasen-Sahih	Hasen	Hasen li-ğayrihi	Zayıf	Şiddetli Zayıf	Mevzû	Mevkûf	Maktu'
37	7	17	15	18	20	2	98	93

Buna tabloya göre İbnü'd-Durays'ın eserde yer verdiği sahîh, hasen ve zayıf rivayetlerle birlikte toplam 116 rivayet Hz. Peygamber'e isnad edilen merfû rivayetlerdir. Bundan, onun zikrettiği rivayetlerin çoğunun mevkûf ve maktu' olduğu görülmektedir. İbnü'd-Durays, rivayetleri sıralarken öncelikle merfû rivayetlere yer vermiş, sonra mevkûf rivayetleri sıralamıştır. Ancak eserin bazı yerlerinde onun bu ilkenin dışına çıktığı da gözden kaçmamaktadır. Eserdeki isnadı zayıf olan 53 rivayetten yirmisinin za'fî şiddetlidir. Bu, isnadda ya münker veya metrûk, ya da bilinmeyen ravinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Isnadı zayıf rivayetlerden 15'i ise destekleyici başka tariklerle hasen mertebesine çıkmaktadır. İbnü'd-Durays'ın eserine almış olduğu rivayetlerden sadece iki tanesinin senedinde yalanla itham edilmiş râvî tespit ettik. Bu durum, onun, rivayetleri seçerkenki titizliğini ortaya koymasından önemlidir. Hasen-sahîh rivayetler, isnadında hasenü'l-hadis olan sadûk bir râvî bulunan rivayetlerdir. Bu rivayetlerin isnadındaki diğer raviler ise sika kimselerdir.

Fezâilü'l-Kur'ân'da mükerrer rivayet yok denecek kadar azdır. İbnu'd-Durays, aynı rivayeti yeniden zikretmişse, ya farklı bir tarîk söz konusudur, ya da rivayetin metninde farklılıklar vardır.

İbnu'd-Durays'ın *Fezâil*'inde zikrettiği rivayetler elbette ki bu konuda nakledilen rivayetlerin sadece bir kısmıdır. Hatta o, sûrelerin faziletleri konusunda nakledilen sahih rivayetlerin bile hepsine eserinde yer vermemiştir. Çünkü Süyûtî'nin ifadesine göre haklarında sahih hadis bulunan sureler şunlardır: el-Fatiha, ez-Zehrvân (el-Bakara ve Âlu Imrân), el-En'âm, es-Seb'u't-Tivâl (Fatiha'dan sonraki ilk yedi suredir. Bunların tamamı hakkında bir hadis varid olmuştur), el-Kehf, Yâsîn, ed-Duhân, el-Mülk, ez-Zilzâl, el-Kâfirûn, en-Nasr, el-İhlâs, el-Muavvizeteyn.⁷⁶ İbnu'd-Durays, bunlardan ez-Zehrevân, es-Seb'u't-tivâl, en-Nasr sûreleri hakkında hiçbir hadise yer vermemiştir. Onun Yasîn, Duhân ve Zilzâl sûreleri ile alakalı zikrettiği rivayetler de Süyûtî'nin bahsettiği sahih isnadlı hadislerden değildir.

İbnu'd-Durays'ın bu eseri, 'Fezâilü'l-Kur'ân' başlığı altında yapılan çalışmalarda sadece fazilet konusunun işlenmediğini; bunun yanı sıra Kur'ân'ın nüzûlu, Mekkî ve Medenî sureler, Kur'ân'ın yazılması, toplanması, eğitim-öğretimi, okuma adabı, Kur'ân'ın şefaati gibi Kur'ân ilimleri ile alakalı pek çok konuya da yer verildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Onun bu kitabı, günümüze ulaşan alanındaki ilk eserlerden olması ve kendisinden sonraki eserlere kaynaklık teşkil etmesi açısından da önemlidir.

Kendisine ulaşan ilmi sonraki nesillere aktarma ilkesiyle hareket eden İbnu'd-Durays'ın, Kur'ân'ın faziletleri konusunda zikredip de eserinde bulamadığımız diğer rivayetlerinin, eserin kaybolan ikinci bölümünde olması muhtemeldir. Kitabın muhakkiki Gazve Büdeyr, bu düşünce ile, onun tefsir ve hadis kitaplarındaki diğer rivayetlerini toplayarak bir istidrâk çalışması yapmıştır.

C. Kitabı Neşreden Gazve Büdeyr'in Eser Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Kitabı tahkik edip neşreden Gazve Büdeyr⁷⁷, bu çalışmasını Zâhiriyye Kütüphanesinde yazma halinde bulunan nüsha üzerinde yapmıştır. O, incelediği nüshanın Kudüs âlimlerinden Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî tarafından istinsah edildiğini söyler. Çalışmasını yaparken hocası Muhammed Mutî' ve İbrâhîm ez-Zeybek'in görüşlerinden yararlandığını da kitabın önsözünde belirtmektedir.

⁷⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, VI, 2099; *Tedribü'r-râvî*, I, 158. Süyûtî'ye göre bunların dışındaki surelerin fazileti hakkında hiçbir sahih hadis bulunmamaktadır.

⁷⁷ Hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız Gazve Büdeyr'in tespit ettiğimiz çalışmaları şunlardır:

1. İbnu'd-Durays, *Fezâilü'l-Kur'ân ve mâ ünzile mine'l-Kur'âni bi Mekke ve mâ ünzile bi'l-Medîne*.
2. Yahyâ b. Maîn, *Ma'rifetü'r-ricâl*, Beyrut, 1985. (Muhammed Mutî' ve Muhammed Kâmil el-Kassâr ile birlikte yaptığı tahkik çalışması)
3. İbn Asâkîr, *Kitâbü'l-erbeîn fi menâkıbi ümmehati'l-müminîn*, 1986. (Muhammed Mutî' el-Hâfız ile birlikte yaptığı tahkik çalışması): Hz. Peygamber'in hanımlarının kısa hayatları, öne çıkan özellikleri, Hz. Peygamberle evlilikleri ve onların faziletleri hakkında 40 hadisin tahrîc ve açıklamasını yapar.
4. el-Mufaddal el-Cündî, *Fezâilü'l-Medîne*, 1985. (Muhammed Mutî' el-Hâfız ile birlikte yaptığı tahkik çalışması)
5. el-Harâitî, *el-Mümtakâ min kitâbi Mekârimi'l-ahlâk ve meâlîhâ*, 1986. (Muhammed Mutî' el-Hâfız ile birlikte yaptığı bir çalışma)
6. *Dellü'l-ebhâs et-târihiyye fi'l-Mecellâtî's-Sûriyye*, Dâru'l-Fikr, 1986. Muhammed Mutî' el-Hâfız ile birlikte hazırlamıştır. Suriye'de bazı dergilerde yayınlanan tarih yazılarını inceler.

Gazve Büdeyr'in tespitine göre eser üç ana bölümden oluşmaktadır. Ancak ikinci bölüm tamamen kaybolmuştur. Kaybolan kısmı tefsir kitaplarındaki İbnü'd-Durays'a ait olan rivayetleri toplayarak oluşturmaya çalıştığını belirten Gazve Büdeyr, es-Süyûtî'nin (911) *ed-Dürü'l-Mensûr'u* ve Alî el-Müttakî'nin (975/1567) *Kenzü'l-Ummâl'*inden faydalanarak, İbnü'd-Durays'ın birinci ve üçüncü bölümlerde zikrettiği hadislerin dışındaki rivayetlerden bu istidrâkı oluşturmuştur. Suyûtî'nin, kitabını hazırlarken İbnü'd-Durays'tan çokça yararlandığını belirten Gazve Büdeyr, *Fezâilü'l-Kur'ân'*ın kayıp olan rivayetlerini toplamada *ed-Dürü'l-Mensûr'un* büyük katkısı olduğunu söyler. Ancak Gazve Büdeyr, kayıp kısmı oluştururken sadece sûrelerin faziletine dair rivayetleri toplamaya çalışmıştır.⁷⁸ Ayrıca o, Fezâilü'l-Kur'ân ilminin konusuna giren diğer hadislere yer vermemiştir. Hâlbuki İbnü'd-Durays'ın Kur'ân tefsiri ile alakalı rivayetlerden⁷⁹ başka, Kur'ân'ı güzel sesle okumak,⁸⁰ Kur'ân konusunda aşırıya gitmemek ve onu gelir aracı olarak görmemek,⁸¹ bismelenin ayet olmayıp namazda sesli okunmayacağı⁸² gibi konularda da rivayetleri bulunmaktadır.

Gazve Büdeyr, İbnü'd-Durays'ın rivayetlerini topladıktan sonra, hadislerin tahririni de yapmış ve bu müstedreki hazırlamıştır. Kapalı kelimeleri açıklamış, senetlerdeki isimlerin zabtını tespit etmiş ve bazı raviler hakkında bilgi vermiştir. Eserin rivayet silsilesini ve semaâtını da tespit etmiştir. Bu istidrâkında; Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Tevbe, Hûd, İbrâhîm, Hıcr, Nahl, Ahzâb, Çâfir, Ahkâf, Hadîd, Müzzemmil, Zilzâl, İhlâs ve Felak surelerinin faziletlerine dair rivayetleri ve bazı mushaflarda Kunut dualarının bulunduğu haberlerini zikreder.

Gazve Büdeyr, kitabın sonuna araştırmaları kolaylaştıracak fihristler hazırlamıştır. Sırasıyla eserde geçen ayetlerin ve hadislerin alfabetik fihristi, mevkûf haberlerin ve maktû haberlerin alfabetik fihristi, ravilerin alfabetik fihristi, kaynakların listesi ve konuların fihristi bulunmaktadır.

SONUÇ

Bu yazıda hicrî üçüncü asrın hadis ve tefsir âlimlerinden biri olan Muhammed b. Yahyâ b. Eyyûb İbnü'd-Durays'ın Kur'ân'ın ve bazı surelerin faziletleri konusunda kaleme aldığı *Fezâilü'l-Kur'ân* adlı eserini tanıtmaya çalıştık. Hayatı hakkında pek fazla malûmât bulamadığımız İbnü'd-Durays'ın ilmî kişiliği hakkında bilgi vermeye çalıştık. Onun hadisçiler tarafından sika ve sadûk olarak değerlendirildiğini, hafız ve âlî isnad sahibi bir muhaddis olduğunu gördük.

⁷⁸ Ne var ki Gazve Büdeyr'in bu çalışmasını tastamam yaptığını söylemek mümkün değildir. Çünkü İbnü'd-Durays'ın sûrelerin faziletlerine dair naklettiği rivayetlerden bazıları bu istidrakte bulunmamaktadır. Meselâ Mü'min sûresi ile alakalı talî kaynaklarda geçen bir rivayet bu çalışmada yoktur. Ayrıca Fâtiha sûresi, Âyet el-Kürsî, Bakara suresinin son iki ayeti ve Kevser sûresi hakkında nakledilen bir rivayeti; Kunut dualarının İbn Abbâs'ın mushafında bulunduğunu ve besmele ile başladığını anlatan bir rivayeti ve Recm ayeti ile alakalı bir rivayeti bu çalışmada göremedik. Bu rivayetlerden tespit edebildiğimiz birkaçı için bk. Süyûtî, *el-İtkân*, I, 252-253; II, 425-426; IV, 1468-1469.

⁷⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 286.

⁸⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 389.

⁸¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 27.

⁸² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 73.

İbnu'd-Durays'ın üç bölümden oluşturduğu eserin ikinci kısmı tamamen kaybolmuştur. Eserin muhakkiki Gazve Büdeyr, İbnu'd-Durays'ın tefsir kitaplarında geçen diğer rivayetlerini toplayarak bu kısmı oluşturmaya çalışmıştır. *Fezâilu'l-Kur'ân'* da toplam 307 rivayet bulunmakta, Gazve Büdeyr'in eklemeleriyle birlikte bu sayı 338'e çıkmaktadır.

İbnu'd-Durays'ın Kur'ân'ın faziletlerine dair rivayetleri topladığı eserinde, onun rivayetleri eserine alırken ilmi yazı ile takyîd etme ve sonraki nesillere aktarma düşüncesi ile hareket edip, öncelikli olarak sikalardan rivayet edilen hadislere yer vermekle beraber, temel hadis külliyyatında bulunmayan, munkatı' ve hadis otoritelerince bilinmeyen rivayetleri de eserinde zikrettiğini görmekteyiz. Bu sebeple eser neşredilirken tüm rivayetlerin tek tek ayrıntılı tahririnin yapılması, rivayetlerin sıhhat derecelerinin sağlam bir şekilde tespit edilmesi ve bunun tablo halinde gösterilmesi kitabın başka çalışmalara kaynaklık etmesi açısından daha yerinde olacaktır. Bu konuda kitabı tahkik edip noksan kısmını da tefsir kitaplarından derlediği rivayetlerle oluşturmaya çalışan Gazve Büdeyr'in, eseri yazma halinden matbu hale getirip istifadeye sunmasının yanında, çalışmasının yetersiz olduğu yönündeki kanaatimizi burada belirtmenin daha sonraki çalışmalar açısından faydalı olduğunu düşünüyoruz.

Genel kabul gören görüşe uygun olarak, Allah'ın kelamı olmaları hasebiyle eşit olsalar da muhtevaları, dikkat etmek istedikleri konular ve sevap kazandırma bakımından bazı ayetler diğerlerinden faziletlidir. Bu şekildeki bir değerlendirme Allah kelamında noksanlık olduğu anlamına gelmez. Ayrıca insanları Kur'ân tilavetine teşvik için zayıf rivayetleri, durumunu belirtmeksizin aktarmak; bu konuda vaz' edilen haberleri kullanmak ilim ahlakı ile bağdaştırılmayacak bir husustur. Allah'ın insanlığa son vahyi olan Kur'ân-ı Kerîm'in gerek bütünü, gerekse sure sure faziletleri elbette ki çoktur. Her bir harfine nice sevapların verildiği, okuyucusuna doğru yolu gösteren, onu cennete götüren, en yüksek derecelere ulaştıran bir kitap elbette üstündür, faziletlidir. Bu konuda ümmete düşen görev, Hz. Peygamber'in teşvîk ve tavsiyelerini de dikkate alarak Hz. Ebû Bekir gibi cennette köşklerini arttırmaya çalışmak; bir hayat nizamı ve kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'i düstûr edinerek onun ahkâmını hayata hükümfermâ kılmak; okumak, okutmak, anlamak ve yaşamak olmalıdır.

Kur'ân'ın faziletleri konusundaki rivayetlerin hepsinin sıhhat açısından değerlendirilmeye tabi tutulup, hadis ve tefsir kitaplarının barındırdığı aslı olmayan rivayetleri onlardan temizlemek Fezâil konusunda yapılması gereken en önemli işlerdendir. Ümidimiz odur ki, bundan sonra yapılan çalışmalarda 'Fezâil konusunda zayıf hadisler de kullanılabilir' gevşekliği ile 'Fezâil hadislerine itibar edilmez' katılığının bir tarafa bırakılıp, Hz. Peygamber ve ashabından gelen sahih rivayetler seçilir ve kapsamlı bir fezâil literatürü oluşturulur.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
 Alî el-Müttekî, Alâuddîn b. Husâmeddin el-Hindî (975/1567), *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* (thk. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sekâ), I-XVIII, Beyrût, 1985.

- Aydemir, Abdullah, *Hiz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, İzmir, 1981.
- Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, İstanbul, 1986.
- Bağdatlı İsmâîl Paşâ (ö/1839-1339/1920), *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, I-II, İstanbul, 1955.
- Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Hüseyin (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), I-X, Beyrût, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl (256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî (945/1539), *Tabakâtü'l-müfessirîn* (thk. Alî Muhammed Ömer), Kâhire, 1994.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as (275/888), *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Hâkim, Ebû Abdillâh en-Nisâbü'rî (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, Kâhire, 1997.
- Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekir Ahmed (463/1070), *Târîhu Bağdâd ev medîneti's-selâm*, I-XIV, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, ts.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed es-Sâlihî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs* (thk. Ekrem el-Bûşî), Beyrut, 1989.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetullâh eş-Şâfiî (571/1175), *Târîhu Medîneti Dimaşk* (thk. Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer el-Amrî), I-LXXX, Beyrût, 1995.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî (327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut, 1953.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed el-Askalânî (852/1448), *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Beyrut, 1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (273/888), *es-Sünen* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- İbnü'd-Durays, Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb el-Becelî (294/906), *Fezâilü'l-Kur'ân ve mâ ünzile mine'l-Kur'âni bi Mekte ve mâ ünzile bi'l-Medîne* (thk. Gazve Büdeyr), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1987.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay el-Hanbelî (1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fi ahlâri men zeheb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- Kehhâle, Ömer Rızâ (1905-1987), *Mu'cemu'l-müellifîn terâcimu musannifî'l-kütübi'l-arabiyye*, Beyrut, ts.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (1345/1927), *er-Risâletü'l-müstatrafe li beyâni meşhûri'l-kütübi's-sünneti'l-müşerrefe* (nşr. Muhammed b. el-Muntasır ez-Zemzemî), Dimaşk, 1964.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Tarihi*, İstanbul, 1983.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, Ankara, 2006.
- Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hüseyin (261/875), *el-Câmiu's-Sahîh* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-III, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- , *Kur'ân'ın Faziletleri* (Trc. Ali Pekcan), Hüner Yay., Konya, 2006.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek (764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1974.
- Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, Ankara, 1991.
- Sezgin, Fuat, *Târîhu't-türâs el-arabî* (trc. Muhammed Fehmî el-Hicâzî), Riyad, 1991.

- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir (911/1505), *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Komisyon), I-VII, Medîne, h.1426.
- , *Tabâkâtu'l-huffâz*, Mektebetü'l-Mişkât, Beyrut, 1983.
- , *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II, Beyrût, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892), *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya, 2001.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (Editör: Kenan Seyithanoğlu), I-XII, Çağ Yay., İstanbul, ts.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1374), *el-Iber fî haberi men ğaber*, I-IV, Beyrut, ty.
- , *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- , *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvut-Ali Ebû Zeyd), I-XXV, Beyrut, 1983.
- , *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut, 1956.
- Zirikî, Hayreddin (ö. 1396), *el-A'lâm kâmusü terâcimi li eşhürî'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-arabi ve'l-müsta'rabîn ve'l-müsteşrikîn*, I-VIII, Beyrut, 2002.